

Erməni vəhşiliyinin izləri

Elşən Qəniyev

Keçən əsrin əvvəllərində erməni cəlladlarının Bakı, Şamaxı, Quba, Qarabağ və ölkəmizin digər ərazilərində törətdikləri qətləmlərin tarixi sübutları olan kütləvi məzarlıqlar, arxiv sənədləri hayların cinayətlərinə şahidlik etməkdədir.

1917-ci ilin dekabrından başlayaraq erməni silahlı quldur dəstələri azərbaycanlıların yaşadıkları kəndlərə intensiv basqınlar edib əhalidən Ermənistanı tabe olmağı tələb edirdilər. Cavanşir qəzasının düzənlik hissəsində yerləşən kəndlərdə vəziyyət dağlıq əraziyə nisbətən yaxşı olsa da qəzanın Kolanlı icmasına daxil olan 12 kənd - Dəmirlilər, İmarət-Qərvənd, Umudlu, Qaralar, Sırxavənd, Çıraqlı, Əliağalı və digərləri hər tərəfdən erməni kəndləri ilə əhatə olunduğu üçün azərbaycanlılarla əlaqə saxlamaq istəyən əhali erməni kəndlərindən keçmək məcburiyyətində idilər. Bu işə onların real surətdə ölümlə üzləşməsi demək idi.

1918-ci ilin sentyabr-dekabr aylarına qədər davam edən qırğınlardan bezən əhali nə yolla olursa olsun, erməni quldur dəstələrinin mühasirəsini yarıb Arandakı azərbaycanlı kəndlərinə getməyi qərara alırlar. Qaçqın kəndlilərin çoxu - xüsusilə qadınlar və uşaqlar soyuqdan, aclıqdan və xəstəlikdən yollarda tələf olmuş, qaça bilməyənlər - xəstə, qoca və hətta əlillər qəddarcasına güllələnmiş və ya xəncərlə doğranaraq öldürülmüşlər.

Azərbaycan torpaqları hesabına Ermənistan "dövlət"i yaradıldıqdan sonra ermənilər daha da azğınlaşaraq bu dəfə "Qarabağ respublikası" yaratmaq həvəsinə düşürlər. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti parlamentinin sədri Ə.M.Topçubaşov Osmanlı dövlətinin xarici işlər naziri ilə 1918-ci il noyabrın 18-də İstanbulda apardığı danışıqlar zamanı ermənilərin heç bir əsası olmayan bu iddiaları barədə demişdi: "Ermənilərin ortaya atdıqları Qarabağ məsələsi beş, ya on kənd məsələsi deyil, mübahisə bütöv dörd sancaq - Şuşa, Cavanşir, Cəbrayıl və Zəngəzur üstündədir. Bu elə bir xanlığın ərazisidir ki, burada erməni və müsəlmanların sayı bərabər olmasa da, hər halda ermənilərin mütləq çoxluğu barədə danışmağa əsas yoxdur, özü də onlar buranın yerli əhalisi deyildirlər. Rusiya ilə müharibədən sonra Türkiyədən buraya köçənlərdir... Nəhayət, Qarabağın özündə ermənilər yığıcam halda yaşamırlar, müsəlmanlarla qarışıq məskundurlar. Bununla belə, biz məsələnin sülh yolu ilə həllinin tərəfdarıyıq".

Sülhə gəlməyən erməni quldur dəstələri tərəfindən Azərbaycan kəndlərinin talan edilməsi, mal-qaranın sürülüb aparılması, dinc adamların döyülərək şikəst edilməsi, qətlə yetirilməsi adi hala çevrilmişdir. Toqquşmalar zamanı bir neçə kənd (İmarət-Qərvənd, Umudlu) ermənilərin təqibindən yaxa qurtarmaq üçün Murovun keçilməz yollarından adlamaq məcburiyyətində qaldıqları üçün daha çox itki vermişlər. Ermənilərin həyasızlığı o yerə çatmışdı ki, 1918-ci ilin yaz və yay aylarında Cavanşir qəzasının düzənlik hissəsinin müsəlman əhalisinə qarşı da zorakılıq tətbiq edirdilər.

Cavanşir qəzası ərazisində ermənilər yaşına, cinsinə fərq qoymadan uşaqlara, qadınlara, qocalara və hətta şikəstlərə belə aman vermədən azərbaycanlıları amansızlıqla qətlə yetirirdilər. Bir çox hallarda ağılasız qətl formaları tətbiq edilirdi. Umudlu kənd sakinləri Süleyman Qazaxaslan oğlu, Məmməd Məşədipaşa oğlu və Kazım Atamoğlu ermənilər tərəfindən qəddarlıqla qətlə yetirildikdən sonra cəsədləri doğranaraq hər hissəsi bir yerdən asılmışdı.

Qarabağ bölgəsində 1918-ci və 1919-cu illərin əvvəllərində erməni təzyiqlərinə daha çox məruz qalan qəzalardan biri də Cəbrayıl idi. 1918-ci ilin dekabrında vahid mərkəzdən idarə olunan ermənilər qəzanın azərbaycanlı kəndlərinə basqınlar etməyə, talanlar törətməyə, adamları öldürməyə, yandıрмаğa, mal-qaranı aparmağa başladılar. 1918-ci ilin sonları və 1919-cu ilin əvvəllərində Cəbrayıl qəzasında erməni silahlı quldur dəstələri azərbaycanlılar yaşayan Eyvazlı, Dolanlar, Şıxlar, Məlikli və s. kəndlərini qarət edərək viran qoydular.

Erməni quldurlarının arxalarında ilk növbədə Ermənistanın rəhbərliyi və quldur Andranik durmasaydı, belə qanlı qırğınlar törətməyə cəsarət etməzdilər. Hələ 1918-ci il avqustun əvvəllərində Andronikin öz başkəmənləri ilə qəflətən Zəngəzur və Qarabağ torpaqlarında görünməsi ilə əhaliyə davamlı divan tutmağa başlanmışdı. Bununla əlaqədar Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti 1918-ci il 15 avqustda Ermənistan hökumətinə müraciət edərək qırğınlara son qoymağı, Andronikin quldur dəstəsini Azərbaycan ərazisindən geri çəkməyi tələb etmişdi. Ermənistan hökuməti həmin məktuba cavabında riyakarlıqla bildirmişdi ki, "general Andronik, həm də onun dəstəsi Ermənistan rəhbərliyinə, onun vəzifəli şəxslərinə tabe olmaqdan imtina etmişlər. Beləliklə, general Andronik və onun dəstəsinin Ermənistanın

milli qoşunları və dövlət orqanları ilə heç bir əlaqəsi yoxdur və Ermənistan Respublikasının hökuməti onların məsuliyyətsiz hərəkətlərinə cavabdeh deyildir".

Qarabağda ermənilərin azərbaycanlılara vurduğu ən böyük ziyan Şuşa qəzasının ərazisi və ermənilərin həmişə əllərinə keçirmək üçün can atdıqları Şuşa şəhəri idi. Qəzanın Zəngəzurla sərhəd hissəsində erməni kəndlərinin əhatəsində yerləşən azərbaycanlılar yaşayan kəndlərdə vəziyyət daha dözülməz idi. Ermənilər həmişə yaranmış vəziyyətdən istifadə edərək onları mühasirədə saxlamaq, dağıtmaq, əhalisinə qarşı hər cür yaramazlıqlar törətməyə çalışırdılar.

Şuşa-Qaryagin və Şuşa-Əsgəran yollarını tamamilə nəzarət altına alan ermənilər azərbaycanlıları qarət edir, silahlarını əllərindən alır, keçidləri tamamilə onların üzünə bağlayırdılar. "Daşnaksütyun"un rəhbərləri azərbaycanlılara divan tutan bu quldur dəstələrini getdikcə daha mütəşəkkil hərbi formaya salırdılar. Andranikin dəstələri Gorusa gəldikdən sonra onlar daha da fəallaşmışdılar. Quldurbaşı əvvəlcə burada bütün Qarabağ ermənilərinin ümumi hərbi mükəlləfiyyətini elan etdi. Erməni kəndliləri ilə birlikdə hərəkət edən quldurlar Zəngəzur qəzasında azərbaycanlıların yaşadıkları kəndləri yandırır dağıdır, əhalini vəhşicəsinə qırırdılar. Buna baxmayaraq, əhalinin müqavimətini qırmaq mümkün olmurdu. Quldurbaşı Andronik üç dəfə Zabux dərəsindən keçərək Qarabağın mərkəzi Şuşa şəhərini tutmağa təşəbbüs etsə də, onun hücumları yerli əhali tərəfindən dəf edilirdi. Nəticədə qanlı döyüşlərdə böyük itki verən Andranik geri çəkilməyə məcbur olurdu.

Yolların silahlı quldurlar tərəfindən bağlanması, 8 ay mühasirədə qalması Şuşada faciəli vəziyyət yaratmışdı. Şəhərdə və ətraf kəndlərdə olan ermənilər general-qubernatorluğun hakimiyyətini tanımır, yalnız Erməni Milli Şurasının tapşırıqlarını icra edirdilər. Şuşa-Gorus, Şuşa-Qaryagin yollarını tam nəzarət altında saxlayan ermənilər öz həmyerlilərinə gizli silah-sursat gətirirdilər. Həmin il iyunun 1-də silahlı ermənilərin gizli yolla şəhərə daxil olduğu haqda məlumat alan Azərbaycanın Şuşadakı hakimiyyət orqanları Üçmıx yüksəkliyində azərbaycanlılara məxsus səngərlərdə gözətçilərin sayını artırdılar. Şəhərin İrəvan darvazası tərəfində isə post yaradaraq şəhərə gələnlər üzərində nəzarəti gücləndirdilər. İyunun 4-də səhər gözlənilmədən Üçmıx yüksəkliyi tərəfdən başlayan atışma tezliklə bütün şəhəri bürüdü. Məlum oldu ki, Üçmıx yüksəkliyindəki səngərlərdə mövqe tutan 50 nəfərə yaxın erməni silahlısı Arzumanovun başçılığı ilə azərbaycanlı səngərlərə hücum edib.

1919-cu il avqustun sonlarında Azərbaycan hökuməti ilə Qarabağ Erməni Milli Şurası arasında deklarasiya imzalandı. Bu deklarasiya ilə Qarabağ erməniləri Azərbaycanın hakimiyyətini tanıyır, Azərbaycan hökuməti isə onlara mədəni milli muxtariyyət hüququ verirdi.

Bununla belə, sülhü qəbul etməyən erməni ideoloqları "Ararat respublikası" hökumətinin gizli tapşırıqlarını həyata keçirmək üçün yollar axtarır, yeni çıxışlara hazırlaşır və bunun üçün fürsət gözləyirdilər. Ermənilərin belə bir çıxışı 1920-ci il mart ayının 22-də Novruz bayramı günü baş verir. Həmin gün Şuşa şəhəri, Şuşa qəzası və onunla qonşu olan digər qəzalarda eyni vaxtda ermənilər qiyam qaldırırlar. Martın 23-də bütün günü şəhərdə atışma gedir, gün batana yaxın qiyamçılar Azərbaycanın ordu hissələri qarşısında dayana bilməyərək şəhəri tərk etməyə məcbur olurlar.

Ermənilərin Azərbaycan torpaqlarında azərbaycanlılara qarşı XIX əsrdə başladığı qətlialmlara nəhayət, XXI əsrdə, 2020-ci ilin Vətən müharibəsində Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə əbədi olaraq son qoyuldu. Yüz illərlə ermənilərin qan gölünə çevirdikləri Qarabağ və Şərqi Zəngəzur indi cənnətə çevrilir.